

Takvâ Ehlin Reislerinden

Haris el-Muhâsibî

Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

Bu kısa yazımızda, yüzyıllar önce yaşamış, ancak fikir ve düşünceleri günümüzde de, İslam'ın, özellikle derunî boyutunun, en güzel yorumlarından biri olarak kabul edilen Muhâsibî'nin hayatından söz ettikten sonra iki meşhur eserinden kısa birer alıntı yapmak istiyoruz. Onu daha iyi tanımak ve fikirlerinden yararlanmak için elbette eserlerine ve hakkında yapılmış olan çalışmalara müracaat etmek gerekir. Yazımızda bu çalışmalara da atıfta bulunmaya çalışacağız.

Muhâsibî'nin tam adı, *Ebu Abdullah Haris b. Esed el-Basrî*'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklar tahminen, 165/871 tarihinde Basra'da dünyaya geldiğini kaydetmişlerdir.¹

Çocukluğunu Basra'da geçiren Muhâsibî, ortamın fikrî ve kültürel birikiminden bir süre yararlandıktan sonra, devrin en önemli ilim merkezi olan Bağdat'a göçmüştür. Zengin bir ailenin çocuğu olduğunu, babasının bıraktığı külliyetli mirası, babasının *kaderî* fikirlerinden ötürü terk edip almamasından öğreniyoruz.² Daha sonra fakir bir hayat geçirmesine neden olan Mühâsibî'nin bu tavrı, onun zühd ve verâ'nın en güzel işaretidir. O, babasından miras bile olsa, *şüpheli* olanı kabul etmemiştir. Bu olaydan, ilim ehli bir ailede büyüdüğünü anlamak da mümkündür. Çünkü babası, kaderî fikirleri kabullenip savunacak derecede bilgili bir şahıstır.

Muhâsibî'nin, gençliğinde zâhirî ilimleri tahsil ettiğini ve bu ilimlerde ileri seviyelere çıktığını, tabakât kitaplarının, onun hakkındaki şu ifadelerinden anlıyoruz: Zâhirî ilimlerle bâtınî ilimleri cem'den³, tasavvuf, hadîs ve kelâmda imam⁴, bilhassa hadîste fevkalade mahir⁵, bir kimseydi. Bu seviyede âlim ve otuza yakını günümüze kadar ulaşan, iki yüzü aşkın eserine rağmen Muhâsibî'den çok söz edilmemiştir. Nitekim hayatı hakkında bilinenler, yani tarih ve tabakât kitaplarına geçen malumat, bir kaç paragrafı geçmemektedir. Bunun nedenini, müellifimizin yaşadığı ortamda arayanlar olmuştur. Çünkü Mühâsibî, biri Ahmed b. Hanbel'in başını çektiği ve *Ehlü'l-hadîs* olarak bilinen düşünce, diğeri de, Vasıl b. 'Ata'nın temellerini attığı *Mü'tezile* olmak üzere, zıt iki fikir cereyanının hükümferma olduğu bir ortamda yaşadı. Bu dönemde Mü'tezile, devlet desteği görmekte ve fikirlerini zora başvurarak yaymaktaydı. Mühâsibî, hadîsçilere yakın ve onlarla aynı düşünceleri paylaşıyordu. Ancak, Ahmed b. Hanbel onun kelâmî meselelere dalıp, bu konuda bir takım düşünceler ileri sürmesinden hoşlanmamıştı. Gerekçe de, Mühâsibî'nin Mü'tezile'ye reddiye yazarken, onların fikirlerine uzun uzadıya yer vermesi, böylece bid'atçı fikirlerin ümmet arasında yayılması, şeklinde açıklanıyordu. Nitekim Ahmed İbn Hanbel'le

¹.İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-a'yan*, 112; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'nihaye*, X, 297; Attar, *Tezkiretu'l-evliya*, 128; H. ez-Ziriklî, *el-A'lam*, 153. Ö. R. Kehhale, *Mü'cemü'l-müellifîn*, 174.

².Ebu Nuaym, *Hilye*, X, 77; es-Sübkî, *Tabakatu's-şafi'iyye*, 274; İbn Hallikan, *Vefeyat*, 112.

³.İbnü'l-Esir, *el-Lübab*, 171; es-Sübkî, *ag.*, 275.

⁴.el-Münavî, *Kevakip*, 218.

⁵.es-Sübkî, *ag.*, 275; el-Askalanî, *Tehzip*, 136.

aralarına soğukluğun girmesinin ve inziva hayatı yaşamasının nedenlerinden birinin bu olduğu kaydedilmektedir.⁶

Ancak Muhâsibî'nin, tabir yerinde ise, kenarda kalmasının nedeni sadece bu olmamalıdır. Onun yaşadığı asır, hadîslerin rivayet, hıfz, yazma, toplama ve tasnifiyle uğraşılan ve bu iş için meşakkatli yolculuklar yapılan; aynı zamanda bid'at ve uydurma hadîs tehlikesine karşı, şahısların ve sözlerinin çok ince tenkitlerden geçtiği bir dönemdir. Bu muhaddis ve râvîler, kendi metotlarından ayrılan ve fıkıh olsun, va'z olsun veya kelâm olsun, hadîs dışındaki bütün ilimleri ve metotları şiddetle tenkit ederek bid'at damgasını vurmaktaydılar. *Sünnetin* korunması gayesiyle, nasların zâhirine önem veriliyor, hangi sebeple olursa olsun, değerlendirmeler hoş karşılanmıyordu. Kısacası *ilim*, araştırma ve iyice anlama (fıkıh) değil; hadîs, onun senedi ve metninden ibaretti. Hadîs üzerinde fikir yürütmek, onun sınırlarını aşar. *Ehl-i hadîs*, bir âlimin herhangi bir konuda araştırma ve içtihadı dayalı bir şey söylediğini veya bir kelâmcının, Allah'ın sıfatlarından birinde bir görüş serdettiğini ya da bir nasihatçinin nefsin hallerinden birini şerh ve izah ettiğini gördüklerinde, hamiyet ve öfkeleri kabarıyor, yaptığına kızıyor ve kendilerince tenkide medar saydıkları bir vasfını hedefleyerek onu lekelemeye çalışıyorlardı. Cerh ve ta'dil kitaplarında bu tür olaylar az değildir.⁷

Selefi bakış açısı olarak meşhur olan bu yaklaşımı Muhâsibî aşmak isteyince, şimşekleri üzerine çekti. Çünkü o, nefsin halleri, tezkiyesi ve ayıplarının açıklanması konusunda, çok erken devirlerde söz söyleme ve kitap te'lif etmeye başlamıştı. Bu konuların, sadece nasların zahirini değil, tefekkürü bile aşarak, çok ince bir iç gözleme ve daha sonraki dönemlerde çokça sözü edildiği gibi, *ilhama* ihtiyacı bulunmaktadır. Bu türden bir yaklaşımın selefi bakış açısıyla hoş karşılanmasını beklememek gerekir. Nitekim bu gün bile benzer sıkıntılar yaşanmaktadır.

Diğer taraftan Muhâsibî, "her zahidin zühdü, marifeti, ma'rifeti akli, akli da imanının kuvveti ölçüsündedir,"⁸ der ve kalb, akıl ve amel bütünlüğünü vurgulardı. Tasavvufî tavrına rağmen, aklî yaklaşımı terk etmemiş, hatta aklın kullanılmasını savunmuş ve özellikle Mü'tezile ile olan tartışmalarında, onların akılcı metodunu kullanmıştır. Bu da hadîsçilerin tepkisine neden olan hususlardan biridir.

İmam Ahmed b. Hanbel ve hadîsçilerin bu tavrından olsa gerek, Muhâsibî 243/867 yılında Bağdat'ta vefat ettiğinde cenazesine, beklenenden çok az kimse katılmıştı.⁹

⁶.es-Sübkî, *ag.* [39] 39.

⁷.Ebu Nuaym, *Hilye*, X, 74.

⁸.el-Muhâsibî, *Risaletu'l- müstersidîn*, 54.

⁹.İbn Hallikan, *Vefeyat*, [53] 53; Sülemî, *Tabakat*, 56. Ahmed b. Hanbel'le Muhâsibî arasındaki soğukluğu değerlendiren ve cenazesine sadece *dört* kişinin katıldığına dair rivayetin şüpheli olduğunu söyleyen Sübkî, görüşünü şöyle dile getiriyor: "Bana göre bu kabil şeyler her bölge ve her devirde alimler arasında, arkadaşında gördüğü bir hatayı tashih etme gayesiyle ve bir içtihat eseri olarak, vuku bulabilir. Fakat Hatib-i Bağdadî ve başkalarının naklettikleri, Muhâsibî kelam ilminin bazı meselelerinde konuşmuş da bu yüzden Ahmed b. Hanbel onu terk etmiş; Muhâsibî de, halkın imama bağlı olduğunu bildiği için, Bağdat'taki bir evde saklanmış ve orada ölmüş, namazını da sadece dört kişi kırdırılmış, şeklindeki sözlerin sahih ve olmuş olması ihtimalden uzaktır. Hafız Zehebî de *el-Mizan*'da [199] buna

Muhâsibî'nin, Gazalî'nin *Münkiz*'ine bir prototip oluşturmuş olan *Vesâyâ* adlı eseri, kısmen de olsa, hayatının seyrini değiştiren fikrî olayları konu edinir. Onu etkileyen en önemli şey, ümmetin, her biri kurtuluşun kendi tekellerinde olduğunu iddia eden çok sayıdaki fırka ve alt fırkalara bölünmüş olmasıydı. Hayatının büyük bölümünü bu fırkalar arasında *sırat-ı müstakimi* aramakla geçirdi. Hakikati bilme ve yaşama iddiasındaki her türlü insanla görüştü, fakat hiç birinden tatmin olamadı. Birçokları, dünyevî makamlar ve menfaatlerle bu işi yapıyorlardı.

Muhâsibî şöyle diyor: "Ben derinliğine tefekkür edip, uzun uzun düşünerek, hidayete ulaştıracak bilgi aradım. Daha sonra Allah'ın Kitabı, Resûlü'nün sünneti ve mü'minlerin icmaından anladım ki, haris olmak insanı körleştirir ve böylece onu hak yolu aramaktan engeller, neticede de batıla düşürür."¹⁰ Bu düşünce onu, kendisine *muhâsibî* adını vermeye neden olan muhâsebe yapmaya ve riyâzetle birlikte ahlâkî dönüşüme sevk etti. Gördü ki, hak ve kurtuluşa götüren yol Allah korkusundan (*havf*), O'nun emirlerine tabi olmaktan, O'na tam ihlâsla ibadet etmekten ve Resûlü'nün sünnetine tabi olmaktan geçer.¹¹

Eserleri

Muhâsibî, İslamî konularda yoğun bir te'lif döneminin başladığı asırda yaşamıştır. Hayatını anlatırken kısaca değindiğimiz gibi, bazı saiklerden ötürü, biraz kenarda durması onu çok eser vermeye sevk eden sebeplerden biri olmalıdır. Yetmiş beş seneyi aşkın ömrünü verimli bir şekilde değerlendiren müellifimiz, hepsinin adı ve muhtevası bilinmese bile, iki yüz civarında esere imza atmıştır. Hadîs, kelâm ve tasavvufta imam, fıkhıta ise önemli bir yere sahip olan Muhâsibî, en çok tasavvuf konusunda yazmış ve bu arada kelâm ve hadîsle ilgili bir çok konuya da temas ederek eserler vermiştir. *Er-Ri'aye Li Hukukillah* en meşhur eserdir.¹²

Muhâsibî'nin Tesirleri

Muhâsibî'nin bir çok eserinin günümüze ulaşmış olması, onun asrından itibaren büyük tesirler bırakan, kabul gören ve sevilen bir kimse olduğunu gösterir. Tasavvuf klasikleri olarak meşhur olan eserlerin hemen tamamında Muhâsibî'nin tesiri açık bir şekilde görülmektedir. Kuşeyrî ve Hucvirî gibi eserlerinde tasavvuf ricalini de inceleyen müellifler, bu bölümlerde Muhâsibî'ye yer ayırdıkları gibi, tasavvufla ilgili konuları incelerken de ondan sık sık söz eder ve alıntılar yaparlar.

Meslâ, *Serrac* (378/988), vera', sûfîlerin ilme uyma konusundaki âdâbı, sema', sıdk, ihlâs, kerem ve itibar; *Kelâbâzî* (380/990), Allah'ın kelâm sıfâtı, şükür, vera' ve mücahede; *Kuşeyrî* (465/1072), vera', tevekkül, sıdk, fütüvvet, huluk, muhabbet ve sema'; *Hucvirî* (470/1077), fakr, rızâ, hal, keramet, gaybet-huzur, iman, muhabbet ve sohbet adâbı; *Sühreverdi* (632/1234), kendini tanıma, vera' ve rızâ konularını işlerken Muhâsibî'den alıntılar yapmışlardır.

işaret etmiş ve "Münkati", aslının olması zor bir hikâyedir," demiştir." es-Sübki, **Tabakatu's-şafi'iyye**, 39.

¹⁰.el-Muhâsibî, **el-Vesâyâ**, 14.

¹¹.Taşköprüzade, **Mevzuatu'l-ulûm**, 844.

¹².A. Yüce tarafından **Kalb Hayatı** adıyla tercüme dillmiştir.

Üzerinde Muhâsibî'nin etkisinin en bariz bir şekilde görüldüğü kişi ise Gazalî (505/1111)'dir. Meselâ, Zahid el-Kevserî, Muhâsibî'nin Gazalî üzerinde etkisinin büyük olduğunu ve er-Ri'aye'sini tamamıyla *İhya* içine yerleştirdiğini söyler.¹³

Münavî de şunları söyler: "et-Temimî anlatıyor. Muhâsibî, fıkhıta, tasavvufta, hadîste, kelâmıda ve daha başka hususlarda Müslümanların imamıydı. Sayıları iki yüze varan derli toplu ve faydalı eseri vardır. er-Ri'aye adlı esri, bu konuda sayıları çok olan yazarlar için temel teşkil etmiştir. *İhya*'da şöyle denilmektedir: Muhâsibî, muamelat ilminde ümmetin en hayırlısı idi. Nefsin ayıplarını, emellerini, afetlerini ve ibadetlerin hakikatlerini araştırmada o, herkese öncülük etmiştir."¹⁴

Daha önce de belirtildiği gibi Gazalî, Muhâsibî ile Ahmed b. Hanbel arasında cereyan eden tartışmayı el-Münkiz adlı eserine almış ve Muhâsibî'nin haklılığını gösteren cümleler serdetmiştir.¹⁵ Muhâsibî hakkında doktora çalışması yapan Abdulhalim Mahmud daha da ileri giderek, kendisinden çok sonra gelmesine rağmen Gazalî'nin onun bir talebesi gibi kendisinden etkilendiğini ifade eder.¹⁶

Seyyidu't-taife olarak bilinen Cüneyd-i Bağdadî (297/909)'nin adeta Muhâsibî'nin elinde şekillendiği ve meşhur Bağdat Tasavvuf Ekolü'nün en önemli şahıslarından, hatta kurucularından sayıldığı hesaba katılınca, onun genel tasavvuf anlayışına ne denli etkili olduğu daha iyi anlaşılır kanaatindeyiz.

Muhasibî'den Bazı Tavsiyeler

Yazımızın bu kısmında, Muhasibi'nin meşhur eseri *Risaletu'l-Mesterşidin*'den, kısaltarak bir alıntıda bulunmak istiyoruz. O şöyle diyor:

“Bil ki, Allah'ın kitabı şunları amirdir:

- a. Emir, nehiy, havf ve recâ şeklindeki muhkemleri ile amel etmek,
- b. Müteşabihine iman etmek,
- c. Emsal ve kıssalarından da ibret almak...

Bunları yaparsan cehalet karanlığından ilim aydınlığına; şüphe işkencesinden yakîn ferahlığına çıkarsın. Rabbimiz konuyla ilgili şöyle buyuruyor: “**Allah iman edenlerin yardımcısıdır (velisidir), onları karanlıktan aydınlığa çıkarır.**” (Bakara, 2/257)

Bu konuyu, **Allah'tan akıllı** olanlar yani Allah'ın kendilerine üstün bir anlayış verdiği kişiler fark eder ve ona rağbet ederler...

Öyle ise,

1. **Niyetini sağlam tut ve iradenin (yönünü) iyi bil.** Zira ücret (ceza ve mükâfat) niyete göre verilir.
2. **Takvaya sarıl.** (...)

¹³.bk. Abdülfettah Ebu Güdde'nin *Risaletu'l- müsterşidine* yazdığı önsöz, 12.

¹⁴.el-Münavî, *Kevakip*, 218.

¹⁵.Gazalî, *el-Münkiz*, 165. (A. Mahmud'un şerhiyle birlikte.)

¹⁶.A. Mahmud, *Üstazü's-Sairîn*, 52.

3. Her **hatırda** nefsinı hesaba çek ve her nefes alışta Allah 'ı (Allah'ın koyduğu sınırları) gözet. Hz. Ömer (ra) şöyle diyor: “*Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, tartıya çıkmadan önce kendinizi tartın, büyük buluşmaya hazırlanın ki o gün hiçbir gizliniz-saklınız kalmaz.*”

4. Dinin konusunda Allah'tan kork (**havf**), her konuda O'ndan ümit (**recâ**) içinde ol ve başına gelenler konusunda sabırlı ol. Hz. Ali (ra) şöyle diyor: “Sadece günahlarından kork, sadece Rabbinden ümitli ol, ...”

5. **Yöneliş** ve **ilgilerine** dikkat et. Başkasının kusurlarından çok kendi eksikliklerinle uğraş. Şöyle denilmiştir: “Benzerleri kendisinde olmasına rağmen başkasındaki kusurları gören veya aynısını yaptığı halde bir hatadan ötürü başkasını tenkit eden ve arkadaşını kıran ya da kendisini ilgilendirmeyen şeyi söyleyen kişiye bu yaptığı (günah olarak) yeter.”

6. **Tedbiri** terk ederek **aklını** Allah için kullan, kudretini kullanmada O'na dayan... Hz. Ali (ra) şöyle diyor: “Ey insanoğlu! Zenginlikle sevinme, fakirlikten ötürü ümitsizliğe düşme; başa gelen bela ve imtihanlara üzülme, rahatlığa da sevinme. Zira altın ateşle tecrübe edildiği gibi Salih kullar da sıkıntı ve imtihanlarla denenirler. Arzularına gem vurmadan isteklerine ulaşamazsın. Umduklarına ancak nefsin hoşlanmadığı şeylere sabretmekle ulaşabilirsin. Gayretini sana farz kılınan şeyleri yerine getirmek için kullan.”

7. Allah'ın hakkında irade buyurduğu şeye **razi** ol. (...) Bil ki, hayrı ile şerri ile kadere iman etmedikçe imanın tadına varamazsın.

8. Her zaman hakkı, **doğruyu** işle. O zaman Allah senin nurunu ve basiretini arttırır. Sakın hakkı emredip yapmayanlardan olmayasın. Böyle davranan karşı tarafın günahına ortak olur, Rabbinin azabına duçar kalır. (...)

9. Dostların ve arkadaşların sadece **akıllı** ve **takva** sahibi kişiler olsun; sadece basiret sahibi âlimlerle otur. (...)

10. Hakka karşı **mütevazı** ol ve boyun eğ. Sürekli Allah'ı **zikret** ki, O'na yakınlık elde edesin.

11. Allah için mü'minlere nasihatte bulun ve işlerini haşyet içinde onlarla istişare et. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor: “Allah'tan haşyet içinde olan ancak âlimlerdir.” Ayete bakkkk (...) Bil ki sana nasihat eden seni sevendir, halk tabiri ile sana yağ çeken ise seni aldatandır. Nasihatini kabul etmeyen kardeşin değildir. Hz. Ömer (ra) şöyle diyor: “Nasihat etmeyen ve nasihat edenleri sevmeyen kavimde hayır yoktur.”

12. Her yerde **doğruyu** tercih et, böylece büyük bir ganimet elde etmiş olursun; **fuzûli** şeylerden de uzak dur ki başın selamette kalsın. Zira doğruluk iyiliğe, iyilik de Rabbin rızasına götürdüğü gibi, yalan günaha, günah da Rabbin azabına götürür. (...)

13. İhsanla davrandığında mükâfatlandırılacağını, kötülüklerinden ötürü de cezalandırılacağını bilen adamın yaptığı gibi davran, şükrünü devamlı kıl, emelini kısa tut, kabirleri düşünceli bir şekilde ziyaret et ve kalbinle haşir meydanını dolaş. (...)

14. Ey dost! Kur'an ve din konusunda **tartışmaktan** sakın. (...)

15. **Edepten** hiç ayrılmama. Heva-i nefse uymaktan ve öfkeden uzak dur. Uyanıklığa neden olacak işler yap. Yumuşaklığı (rıfk) adet, teenniye arkadaş, selameti sığınak ve boş zamanı da ganimet bil. Dünyayı bineğin, ahiret varılacak menzilin olsun. (...)¹⁷

Ölüme Hazırlanma ve Kasr-ı Emel

Ölüm hakkında bir öğrencisi ile aralarında geçen bu kısa diyalog da *er-Ri'aye*'den:

¹⁷ Muhasibi, **Rislatu'l-Müsterşidin**, Halep, 1964, (Tahkik: Ebul'fettah Ebu Gudde), ss. 31–48.

"Dedim ki,

---"Ölüme hazırlanma nedir?"

Dedi ki,

---"İki türlü hazırlık vardır.

Birincisi: Yapılmadığından ötürü, ölüm anında büyük üzüntü ile pişmanlık duyulacak, bütün hata ve günahlardan tevbe etme işidir. Bunu yapmak vaciptir. Öyle ki, "şu anda öleceksin" denilse, kendisinden tevbe etmediğinden ötürü o haliyle Allah'a kavuşmak istemediği tek bir günahı bile olsa, "tevbe etmem için bana az bir süre tanıyın" diyecektir. Halbuki ruhunu almak için kendisine danışılmayacak ve ölüm aniden gelecektir.

Günahkâr olduğu halde ölüm gelirse, Allah'ın gazabından emin olamaz. Öyle ise, Allah'ı kızdıracak bir işi yapıp dururken ve ölümün gaflet anında ansızın gelmeyeceğinden emin değilken, huzuruna çıkmaya nasıl hazır olabilir? Hoşuna gitmeyen bir şeyle Allah'ın huzuruna çıkarız endişesiyle, havf sahibi kimseler, ölüm gelip tevbeyle engel olmadan, kabul olmayacak bir pişmanlık duymadan ve hataları affetme kapısı kapanmadan, hemen tevbeyle koşarlar. Gaflet anında ölüm gelir diye kendilerine acıyarak günah işlenen anda tevbe ederler. İşte bu Allah'ın kullarına vacip kıldığı ölüm hazırlığıdır.

İkincisi: Nafiledir. Kalben ve bedenen zirve seviyede gayret göstermek, zarurî ihtiyaçtan fazla malı mülkü dağıtmak v.b. davranışlar buna misâldir. Bu işi, "şu anda ölüm gelse bundan fazla yapabilecek bir şey yoktur" denilecek çapta yapılmalıdır. Nitekim Mansur b. Zazan bu şekilde hareket etmekteydi. Allah bu hazırlıktan daha fazlasına layıktır. Çünkü hakkı ödenmez, nimetlerinin karşılığı verilemez ve büyüklüğüne denk bulunamaz. Kişiyi ölüme hazırlamada ve "sonra yaparım" düşüncesini kırmada en etkili şey dünyaya fazla bağlanmamaktır.

Dedim ki,

---"Bu nasıl elde edilir?"

Dedi ki,

---"Gaflet anında ölüm gelir çatar endişesiyle.. Çünkü insan ruhu emanettir. Emanet verenin ne zaman gelip emanetini alacağı bilinmez! Çok yakında gelir diye düşünülürse, dünya bağlılığı ve tûl-ı emel kalmaz. Kişi her an ecelinin dolduğunu ve ölümün geleceğini bekler.

Dedim ki,

---"Ölüm çabuk gelir" şuuruna nasıl ulaşılır?"

Dedi ki,

---"Ecelin, Allah dışında, hiç kimse tarafından bilinmeyecek şekilde çok gizli olduğuna, bu konuda, hiç kimseye danışılmayacağına ve ruhun çıkışı anında, daha önce

ölenlerin tecrübelerinden yararlanma imkanının verilmeyeceğine tam bir inançla ulaşılır."

Dedim ki,

---"Peki bu anlayış nasıl elde edilir?"

Dedi ki,

---"Ecelin, gizliliğini, ölümün acılığını, ömrün bitişini ve daha önce ansızın ölenleri sürekli hatırlayıp düşünmekle bu anlayış elde edilir."

Dedim ki,

---"Ecelin gizliliğinin nasıl olduğunu izah edin ki, anlayayım"

Dedi ki,

---"Kulun ölüm için bildiği kesin bir tarih olmadığını bilmiyor musun? Bilseydi, ölüm geldiğinde korkar diğer zamanlarda ise emniyette olurdu. Ölüm sadece kışta gelmiyor ki, yazın emniyette olunsun veya ölümler sadece yılın belli bir ayında ya da sadece gece veya sabah saatlerinde veya günün belli bir saatinde olmuyor ki, diğer zamanlarda emniyetle olunsun. Ayrıca meselâ, "Yirmi yaşın altındakiler ölmez, yukarısında olanlar ölür" gibi bir yıl sınırı olmadığı gibi, "İç hastalıktan ölüm olmaz, sadece ateşli hastalıklardan olur" şeklinde hastalık ayrımı da yapılmamaktadır.

Dolayısıyla mademki ölümün belli bir zamanı bulunmamaktadır, Allah'ın emrini bilen akıllı insan hiç bir an kendini emniyette hissetmemeli. Çünkü küçükken ölebileceği gibi genç yaşta da ölebilir, eceli daha sonraya da kalabilir. Sadece hastalık veya belli hastalık ölüm sebebi olmayınca hem sağlıklı iken hem de hasta iken ölebilir.

Karada, denizde, şehirde, köyde, yolculukta, evde v.b. gibi ayrımlar da yapılmaz.

Kul, kalbinde hiç bir düşünceye yer vermeden, ölümün belli bir vakti, sebebi ve yaşı olmaksızın aniden geldiği düşüncesini taşıyınca ve Allah'ın azabına uğrayan insanların çokluğunu, daha önce kendisinden üstte veya daha gerisinde, yaşlı ve daha genç ölenlerden ibret alınması gerektiğini de düşününce, ölümün ansızın gelmesine dair anlayışı artar.

Anlayışı artınca dünyaya bağlılığı azalır, bağlılık azalınca kalbi ölümden korkar, kalbi ölümden korkunca onu gözetler, gözetleyince ona hazırlıklı olmaya koşar ve ruhun sahibi onu almadan iyilikler yapmaya gayret eder."Kim ölümü gözetlerse iyiliklere koşar" ve "İki şey helâk edicidir. Nefsin isteklerine uyma ve tûl-i emel. Birincisi Hak'tan alıkoyar, ikincisi ahireti unutturur," şeklindeki sözler Hz. Ali'ye aittir. Ne güzel buyurmuş!

Meselâ, uzakta bulunan iki kişiden birinin yarın gündüz veya akşam ulaşacak şekilde hızlıca geldiğini, diğerinin de bir ay veya bir sene sonra geleceğini bilsen, elbette hemen gelene hazırlık yaparsın. Gitmeden yaptığı bir vasiyeti varsa, aniden gelip seni tenkit veya cezalandırmasın diye, hemen yerine getirirsin. Bununla birlikte ona hazırlıkta bulunursun. Ona karşı yaptığın bir hata veya işlediğin bir suç varsa, sana

kızmasın, tenkit etmesin veya onun yanındaki itibarın sarsılmasını diye, kafa yorup mazeretler bulmaya çalışsın.

Ka'b b. Malik'in hikâyesi de buna benziyor. Tebük gazvesine katılmayan Ka'b b. Malik, Hz. Peygamber'in gelmek üzere olduğu haberi verilince, "Efendimiz'in (sas) kızgınlığından kurtulmak için mazeretler bulmak gayesiyle kafa yormaya başladım ve çevremde söz sahibi herkese danıştım," diyor.

Aynen bunun gibi, ölümün kendisine hızlıca geldiği gerçeği ve ölüm anında helâka uğrayıp uğramayacağı haberinin kendisine ulaştırılacağı düşüncesi kalbinde ağırlık kazanan kişi, Allah'ı razı etmeye, kabul görecektir mazeretler bulmaya ve tertemiz huzuruna çıkmak için kalbini ve bedenini temizlemeye başlar.

Bunu bir ev halkı, uzaktan gelen yolcu için yapar. Ev temizlenir, süslenir. Böylece gelen yolcuya değer verildiği gösterilmiş olur. Dünyaya bağlılığı olmayan kişi de, Rabb'i'nin huzuruna çıkmak, hoşnutluğunu kazanmak ve hüsnü kabul görmek, aynı zamanda O'na kavuşmaya önem verdiğini göstermek için hazır ve tertemizdir.

Kişi ölümün ansızın gelişine karşı korkuya sürükleyen şey, anlattığım ve içinde emniyette olduğunu hisstmenin caiz olmadığı, zaman dilimlerinin geçmesidir.

Hız. Lokman oğluna, "Yavrum! Sana ne zaman gelip çatacağını bilmediğin şeye hazırlıklı ol!" şeklinde nasihat etmiştir.

Bir büyük zat, "Başkasının elinde olan derdin seni ne zaman saracağı bilinmez" derken, Hz. Lokman oğluna, "Yavrum! Tevbeyi geciktirme! Çünkü ölüm meleği ansızın gelir" demektedir.

Büyüklerden biri yatağına uzanır ve sabaha kadar bir sağa bir sola dönüp durur. Sebebi sorulunca, "Ölüm meleğinin hangi yanım üzerinde iken geleceğini gözetliyordum!" cevabını verir.

Rebi b. Heysem'e "Geceyi nasıl geçirdin?" denilince, "Günahlara dalmış zayıflar olarak sabahladık. Rızığımızı yiyor, ecelimizi gözetliyoruz" dedi. Aynı soru Said b. Ebi Said'e sorulunca, "Hiçbir hazırlığım olmadan ölümü bekledim" cevabını verdi."¹⁸

¹⁸ Muhâsibî, **Kalb Hayatı** (er-Ri'aye), (Terc: A. Yüce), 139–152.